

MÉSZÁROS ÁGNES

Idő-kép zenekísérettel. Jellemző képtémák és ikonográfiájuk 19. századi képórákon

1. Bevezetés

A képóra¹ jellegzetesen a biedermeier korszak terméke, jóllehet nem a biedermeier találmánya, ugyanis az első festménybe épített órák a 18. század közepén jelentek meg.² E tárgyípus nemcsak a 19. század első felében, hanem a későbbi évtizedekben is kedvelt dísz volt polgári otthonoknak.

Egy-egy képóra megalkotásában több mesterember működött közre. Az óraszerkezetet készítő órás-mester volt a „kompilátor”, aki a különböző műhelyekből beszerzett alkotóelemekből összeállította a képórát.³ Külön erre specializálódott festőtől származott a fémlapra festett kép; egy másik műhelyben készültek a képkeretek.⁴ A zenélő szerkezet ismét egy harmadik mestertől származott.

Az óra általában a következő módon illeszkedik a képhez: vagy fölötté, a keret oromzatába építve helyezkedik el, vagy a festményen, a képi ábrázolás egy részleteként jelenik meg. Az óraszerkezetnek a kép arányaihoz illeszkedő méretben elkészített valóságos mutatói a festményen ábrázolt templom vagy egyéb tornyos építmény tornyára festett óra festett számlapján mutatják a valóságos időt.⁵ E két főbb típus mellett arra is találni példát, hogy az óra számlapja egészen sajátos módon tökéletesen idegen testként jelenik meg a festmény közegében (1. kép).

Az óraszerkezetek és a zenélő szerkezetek többsége megőrizte a készítő nevét illetve a készítés sorszámát, a festményeken azonban ritkán található szignó:⁶ Carl Ludwig Hoffmeister, a század első felében (1830-as 40-es évek) működő bécsi üveg- és

2. kép: Zenélő képóra „Lebensalter” ábrázolással. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeuma, ltsz. 70.3.1. Olaj, fémlap. 94 (kerettel)×89 cm; mélység: 10,5 cm; óralap átmérője: 15,5 cm. 1860-70-es évek. A szerző fotója

1. kép: Ismeretlen mester: Képóra portréval. Belgrád, Iparművészeti Múzeum, ltsz.: MAA 6883. Aranyozott fa; fémlap, olaj. 30,5×35×11 cm. 19. sz. közepe

tájképfestő neve, valamint a „Vogel pinx” jelzet bukkan fel több ízben biedermeier képórákon.

E játékos-bravúros, olykor a giccsbe hajló képóra-festmények nem egyedi műalkotások. Nagy példányszámban, bizonyos alaptípusok különféle változatainak ismételt felhasználásával és variálásával készültek – különösen igaz ez a 19. század második feléből származó emlékekre. Kézzelfoghatóan példázza ezt a hazai gyűjteményekben fennmaradt emléktárhely, amelyben egy-egy képtípus két, de olykor három, szinte a megszólalásig hasonló példánya is megtalálható.

2.1 Képtémák

A képórákhoz készült festmények témaválasztására magától értetődően rányomja bélyegét a korszak: a 19. század első felében a sajátos módon a polgári világban kialakult, és ahhoz elválaszthatatlanul kötődő biedermeier ízlés, valamint az ébredező nemzettudat által meghatározott történelemszemlélet; a század második felében a szabadságharc történései illetve következményei és az ezekhez kapcsolódó érzelmek, majd az osztrák birodalom részét képező, többségében magyar lakta ország új, az akkori történelmi viszonyokat figyelembe vevő identitástudatának kialakítására való törekvés. Az egyes képtémák jelenléte illetve használata azonban nem korlátozódik egy-egy évtizedre, hanem az újonnan megjelenő téma-változatokkal együtt tovább élnek a korábbi típusok, egészen a műfaj hanyatlásáig.

A képórákon előszeretettel festettek meg idilli hangulatú ábrázolásokat, amelyek a következő főbb képtípusokba sorolhatók: város- illetve városrészlet-látképek, tájképek staffázs-figurákkal, életképek valamint zsánérjelenetek. E képtípusok tulajdonképpen a biedermeier periódus preferált festészeti műfajai.⁷

A táj- és életkép egy sajátos változatát avagy ötvözetét képviseli a Zenetörténeti Múzeum zenélő képórája (2. kép),⁸ illetve az Iparművészeti Múzeum Ötvös Gyűjteményében őrzött zenélő képórák egyike,⁹ ahol a kép tematikája az emberi élet különböző korszakait bemutató *Lebensalter*-ábrázolások sorába illeszkedik (3. kép).¹⁰ A festményen alpesi tájban négy életkép-jelenetben az emberi életútnak a kisgyermekkortól az öregkorig ívelő, négy, egymást követő korszakát megjelenítő figuracsoport látható. A talán első látásra nem szembetűnő szimbolikus tartalom felismerésében segítségére vannak a nézőnek az erre utaló képi elemek: a kép terét átszelő úton természetellenesen szabályosan elhelyezkedő és feltűnően nagyméretű kövek (jelezve, hogy az élet útja bizony sokszor göröngyös); a családi élet nehézségeit jelképező meredek útszakasz (ha ez az üzenet nem lenne a néző számára egyértelmű, nyomatékosabbá teszi a családfő figurája, amint botjára támaszkodva kendővel törölgeti arcáról a verítékét); vagy a törekeny fahíd, amelyen épp az idős pár kel át, a túlpartról átszűrődő, hívogató fény felé emelve tekintetüket.

Az emberi életkorok ábrázolása kedvelt téma volt a biedermeier üvegművészetben is, erről tanúskodnak a fennmaradt *Lebensalterglass*-ok, amelyeken a sokszorosított grafikából ismert ábrázolás üvegbe metszve jelenik meg.¹¹

2.2 Történelmi témájú ábrázolások

A fennmaradt¹² emlékanyagot áttekintve szembetűnő, hogy milyen nagy arányban szerepelnek történelmi témájú ábrázolások 19. századi képórákon. Figyelembe véve a megmaradt képórák nem túl nagy számát, meglepő, hogy bizonyos képtémák két-háromszori előfordulásával is találkozunk, mely azt bizonyítja, hogy nem az óráképfestő vagy a megrendelő egyéni választása folytán kerültek éppen ezek a jelenetek a képórákra. Egyértelműen kimutatható, hogy az óráképek a 19. századi magyar tematikájú történelmi festészetnek azon alkotásait reprodukálják, amelyek előzőleg már széles körben ismertté váltak sokszorosított grafika formájában különféle folyóiratok, képesújságok, zsebkönyvek jutalomlapjaként vagy műlapjaként. Meghatározó szereppel bírt e téma-korpusz kialakításában a Habsburg udvar kultúrpolitikája. A magyar történelem eseményei és jeles alakjai egyfajta kanonizációs folyamaton mentek keresztül, mielőtt a monumentális történelmi festészet tárgyává válhattak volna. Jelentős hatással volt

3. kép: Zenélő képóra *Lebensalter* ábrázolással, részlet. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeuma, ltsz. 70.3.1. Olaj, fémleap. 94(kerettel)×89 cm; mélység: 10,5 cm; óralap átmérője: 15,5 cm. 1860-70-es évek. A szerző fotója

erre a folyamatra a Joseph Hormayr történetíró - udvari levéltáros és köre által propagált birodalmi patriotizmus eszméje. Hormayr szerint, amint ez munkái előszavából kiderül, a történelemben vannak a művészi megformálásra kifejezetten méltó személyiségek és események, és ezek ábrázolását tartja hasznosnak és tanácsosnak, mert szerinte a hazaszeretet ébresztésére a művészi feldolgozás alkalmasabb, mint a tudományos bemutatás.¹³ E kritériumnak megfelelő történelmi eseménynek tartotta Hormayr például az 1741. szeptemberi pozsonyi országgyűléshez kapcsolódó „Vitam et sanguinem” jelenetet, amely szerepelt az általa Habsburg János herceg számára összeállított 13 tételből álló listán. Ebben a jegyzékben azokat a történelmi témákat sorolta elő Hormayr, amelyeknek megfestését különösen kívánatosnak találta.¹⁴ A jelenet több ízben is feltűnik képórákon – a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum¹⁵ illetve a győri Xántus János Múzeum¹⁶ őriz gyűjteményében egy-egy ilyen képórát. A királynő és karonúló fia ábrázolása félreérthetetlenül szakrális előképekre, Mária-kegyszobrokra asszociál, az uralkodói hatalom birtoklásának legitimitását és isteni eredetének tényét hangsúlyozva a szemlélő számára.

Számos képórán¹⁷ megjelenik a szigetvári hős, Zrínyi Miklós kirohanásának a jelenete. Az ábrázolás majdnem minden esetben Peter Krafft „K. und K. Hofmaler” azonos témájú képét (1824) reprodukálja,¹⁸ amely méltán lett népszerű és ismert műalkotás: egyike volt az eredetileg a Nemzeti Múzeum első, Hild József által tervezett központi épületrészében kialakításra kerülő nemzeti hősök csarnokába szánt ábrázolásoknak.¹⁹ A másik két festmény a tervek szerint a „Vitam et sanguinem” jelenet, valamint I. Ferenc magyar királlyá való koronázásának jelenete volt, melyek közül csak ez utóbbi készült el.²⁰ A két festmény Pestre kerülve az akkori Egyetemi Könyvtárban, majd 1846-tól a Nemzeti Múzeumban kapott helyet, a közönség számára könnyen hozzáférhető volt, széles körben ismertté válhatott.²¹ A Krafft festménye után készült metszettek szintén jelentős mértékben hozzájárultak a mű népszerűsítéséhez, ismertebbé tételéhez. Az 1836-ban Bécsben, Franz Ströber által készített metszetet a bécsi Kunstverein prémiumlapként adta tagjai számára, 1877-ben pedig a magyar Képzőművészeti Társulat cselekedett hasonlóképpen.²² Zrínyi Miklós Hunyadi Jánossal és Pázmány Péterrel együtt szerepelt a Hormayr által kiadott *Oszttrák Plutarchosban*²³ 36 oszttrák híresség, és a Habsburg korona alá tartozó népek más nevesebb alakjai pl. Jan Žižka, II. Přemysl Ottokár társaságában. A három magyar történelmi személyiség alakja, életútja és tettei – akik oszttrák olvasatban elsősorban törökverőként illetve a Habsburg rekatolizáció tevékeny és ügybuzgó apostolaiként értelmezendők – különösebb erőltetés nélkül illeszkednek a „hivatalos” Habsburg történelemben, a birodalmi patriotizmus gondolatmenetébe. A magyar történelemnek ezen alakjai nemcsak itthon örvendtek páratlan népszerűségnek, hanem bécsi körökben is, olyannyira, hogy tetteiknek oszttrák irodalmi feldolgozása is született: Caroline Pichler író nő 1812-ben balladát írt Hunyadi Jánosról, Theodor Körner pedig egy sikeres Zrínyiről szóló színdarabot.²⁴ Ugyanaz a képtéma, vagy történelmi alak azonban nyilvánvalóan különböző jelentést hordozott oszttrák illetve magyar környezetben. Zrínyi az oszttrákok számára mindenekelőtt a kereszténységet és Európát védő vitéz; a magyar közönség pedig Zrínyire elsősorban mint nemzeti hősré tekintett, aki a túlerő miatti elkerülhetetlen vereséget vállalva hősie halált halt; ez utóbbi motívum egyúttal kézenfekvő párhuzamként kínálkozott a szabadságharc küzdelmeivel, végkimenetelével kapcsolatban.²⁵

A történelmi jeleneteket²⁶ ábrázoló óráképek egy másik csoportját képezik azok a festmények, amelyeken a magyar történelem dicsőséges korszakai – elsősorban a legendás Hunyadi-korszak eseményei – elevenednek meg reprezentatív diadalmenetet, bevonulást ábrázoló kompozíciókban, Hunyadi János és Mátyás főszereplésével. Előképeket szintén a nagyszabású történeti festészet körében kell keresnünk. Ezek az ábrázolások azonban már nem mentesek a mögöttes hazafias tartalomtól: a Hunyadi-éra mint a magyar múlt visszaálmodott aranykora jelenik meg; Mátyás, az igazságos király alakja pedig éles kontrasztban áll a diktatorikusan uralkodó, a szabadságharcot vérbefojtó, alattvalói által el nem fogadott, meg nem koronázott Ferenc Józseffel.

Weber Henrik 1853-ban festett „Mátyás király bevonulása Buda várába 1458. évben” című, mára elpusztult festményét metszetábrázolások mellett az eredeti nyomán készült képóra-ábrázolásról ismerjük.²⁷ A jelenet azt mutatja, amikor az ifjú Mátyás király Prágából, Podjebrád György fogságából megszabadulván, ünnepélyesen, a lelkendező tömegtől körülvéve bevonul a budai palotába.²⁸ 1853-ban ezt a rajzot választotta a pesti Műegyület arra a célra, hogy tagjai számára annak litografált változatát prémiumlapként kiadja.²⁹ A kép a korabeli magyar helyzetben nagyon is aktuális történelmi asszociációkat hordoz: a szabad királyválasztás történelmi példázataként tekinthető.³⁰

Közvetlenül ide kapcsolódik az Iparművészeti Múzeum Ötvös Gyűjteményében őrzött, Mátyást az igazságos királyt a Rákos mezei országgyűlésen ábrázoló képóra.³¹ Mátyás az eredetileg ellene lázadni készülő magyar főurakat bölcs szavaival újra a maga pártjára állító, igazságos és törvényes uralkodóként jelenik meg.³² Az órákép festménye a Napkelet 1858 második félévi műlapul szolgáló körája nyomán készült.³³

Egy további, a Hunyadi-tematikába illeszkedő, kompozíciójában Weber Henrik festményével rokon, képórákon is felbukkanó ábrázolás a Hunyadi-ház diadalünnepe.³⁴ A Vizelety Béla által megfestett és Franz Kollarz által litografált jelenet 1857-ben volt a Napkelet olvasói számára az azévi jutalomkép. A kép témaadója és tervezője Vahot Imre, a Napkelet kiadó-szerkesztője, aki szívesen választott történelmi képmellékletei tárgyul ünnepi diadalmeneteket, mert ezeket vélte a legalkalmasabb eszköznek az általa hasznosnak vélt pozitív múltkép megkonstruálásához.³⁵ A nagy érdeklődésre való tekintettel még abban az évben újabb sorozatot kellett készíteni a képből, melynek nagyméretű litografált változatát a Műegylet 1858-as pesti tárlatán is kiállították.

Arra is találunk példát, hogy honfoglalás-kori eseményt elevenít meg az óráképen látható ábrázolás. Mitöbb, ma már csak képórákról és metszetekről ismert Kovács Mihálynak Árpád pajzsra emeltetését ábrázoló, a második világháború idején sajnálatos módon megsemmisült olajfestménye.³⁶ A művész 1854 februárjában állította ki művét a Pesti Műegyletben, amelynek nyomán még ugyanebben az évben litográfia készült; ezt a képet adta a Műegylet 1854-ben tagjainak évi ajándékul. A festmény egy egri papköltő, Tárkányi Béla számára készült, az ő tulajdonából került 1883-ban a Nemzeti Múzeum képcsarnokába.³⁷ Árpád pajzsra emelésének témája sem volt mentes a jelenre reflektáló politikai felhangoktól, különösen 1854-ben. A jelenet a magyar vezér- és királyválasztás ősi hagyományát állította a nézők elé a magyar nemesség történelmi jogait és uralkodóválasztó szerepét hangsúlyozva;³⁸ Ferenc József ugyanis 1854-ben sem az országgyűlés által nem volt megválasztva sem magyar királlyá nem volt még koronázva.

4. kép: Zenélő szerkezet (Kammenspielwerk) a 2. képen látható képórához. Jelzet: A:OLBRICH IN WIEN. Sorszám: No. 662 / 13621. A szerző fotója

Szinte magától értetődő, hogy a közelmúlt, az 1848–49-es szabadságharc eseményei is rákerültek képórákra. Eddig a forradalom eseményeinek két mozzanata ismert óráképekről: Buda várának 1849. május 21-én a császáriaktól való visszafoglalása,³⁹ illetve a szemlélőben fájdalmas emlékeket ébresztő, a forradalom bukását szimbolizáló világosi fegyverletétel jelenete.⁴⁰ Az előbbihez érdekes módon nem Than Mórnak a helyszínen készített akvarellje szolgál előképül, hanem más ábrázolások.

Jelen tanulmánynak nem képezik tárgyát az osztrák vásárlóközönség számára készített történelmi jelenetes képórák, de nem maradhatnak említés nélkül. Magától értetődő, hogy egészen más események elevenednek meg ezeken a képeken, mint a magyar közönségnek készített történelmi tárgyú képórákon. Általában szintén korábban metszetekben, jutalomlapok formájában ismertté vált jelenetekről van szó, melyeknek összeválogatásában ugyancsak jelentős szerepet játszott a Hormayr-kör.

3. A zenélő szerkezetek

A képórákhoz nem szükségszerűen, de igen gyakran zenélő szerkezet is tartozik, feltehetően attól függően, hogy egykoron a vásárló kívánt-e felárért zenét is az adott képórához. Természetesen nem kizárólag képórákhoz szereltek zeneautomatákat, hanem más óratípusokhoz, például kandallóórához, állóórához, asztali órához, keretórához is.⁴¹ A zene-szerkezet össze volt kötve az óraszerkezettel, amely meghatározott időközönként elindította; de külön kulccsal is működésbe lehetett hozni.

Alapvetően három különböző típusú és felépítésű zene-szerkezet volt használatban. A 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben a harangjáték típusú *Glockenspiel* illetve a kis beépített orgonát megszólaltató zenélő automata *Flötenuhr* voltak elterjedtek.⁴² Ezek a zenélőszerkezet-típusok azonban nem voltak hosszú élettartamúak és luxuscikknek számítottak, csak a vagyonosabbak számára voltak elérhetőek. Részben emiatt is váltotta fel ezeket a 19. század 20-as éveiben a fésűs-hengeres acélfogas szerkezetű *Kammenspielwerk* (4. kép).⁴³ A szerkezet első, legkorábbi verzióját 1796-ban alkotta meg Antoine Favre genfi mesterember.⁴⁴ A szerkezet két legfontosabb eleme a piciny tűskékkel felszerelt henger, és a zenei hangok kiadására alkalmas, „föhlhangolt” acélfogakból álló fésűsor.⁴⁵ Amikor a szerkezet működésbe lendül, a henger forogni kezd, és forgás közben a tűskék beleakadva az acélfogakba, megpendítik azokat. Ez a szerkezet egyszerre több hang megszólaltatására is alkalmas, sőt több dallamot is le tudott játszani, ehhez azonban rugóval kellett felszerelni a hengert az egyik oldalon, hogy pozíciója módosítható legyen. A *Glockenspiel* és a *Flötenuhr* szemben a *Kammenspielwerk* már a sorozatgyártás követelményeinek megfelelően kialakított mechanikus szerkezet volt; a nagy példányszám okán már sokak számára vált hozzáférhetővé. Jóllehet, a két

korábbi típusú zeneautomata készítése nem szűnt meg, párhuzamosan tovább élt egészen a század végéig.⁴⁶

A század elején még Svájcban importált hengeres-fésűs zenélő szerkezeteket szereltek bele a bécsi órásmesterek a saját maguk által készített órákba, változás csak akkor következett be, amikor 1823-ban a császárvárosban megtelepedett és műhelyt alapított a Sziléziából származó Olbrich testvérpár, Anton és Joseph.⁴⁷ Az Olbrich fivérek pályafutásuk során összesen kb. 27 000 zeneszerkezetet készítettek.⁴⁸ A hazai gyűjteményekben őrzött zenélőszerkezetek mintegy 90%-a az Olbrich műhelyből származik. Bécsben készült órákba nagy számban építettek még be olyan zenélő szerkezeteket, amelyek a prágai Rzebitschek cégénél (Firma) készültek, amely bezárásáig 1897-ig összesen 50 000 zenélő automatát készített. Persze mellettük még létezett több kisebb műhely is mind cseh mind osztrák területeken.

4. A felcsendülő muzsika

Általában egy, a képóra hátuljához illesztett, egyben rezonátorként is funkcionáló dobozra ragasztva, kis, kézzel írott címkén volt felsorolva az automata által játszott zenedarabok címe és szerzője – ám ez a papírdarabka sajnálatos módon igen kevés esetben maradt fenn. A zeneszerkezettel felszerelt képórák kapcsán magától értetődően fölmerül a kérdés, hogy van-e valamiféle összefüggés a festmény témája és a felcsendülő zene között? A fennmaradt zenélő képórák között arra is találni példát, igaz, elég csekély számban, hogy a zene valamilyen módon kapcsolódik az ábrázolt jelenethez,⁴⁹ ám többségében az jellemző, hogy a kép és a zene között nincsen felismerhető összefüggés. Előbbire példaként említhetjük az Iparművészeti Múzeum „Mátyás-óráját”, ami 6 magyaros dalmot játszik, köztük Erkel „Hunyadi László” című operájából (1844) egy, a mű különböző részleteiből összeállított egyveleget,⁵⁰ a „Rákóczi-indulót”, Egressy Béni „Klapka-indulóját”, Brahms „VIII. magyar táncát”.⁵¹ Itt kell megemlíteni a bécsi Óramúzeum Sobek Gyűjteményéből az I. Ferenc császárt a dolgozószobájában ábrázoló képórát,⁵² melynek zeneszerkezete a Haydn által komponált császári himnuszjátssza; vagy a Karlskirchét ábrázoló festményórát, ami a „Gott erhalte” mellett egy „Grosser Gott wir loben Dich” kezdetű egyházi éneket és Schubert „Ave Maria”-ját játssza. A fennmaradt emlékek többsége viszont, köztük a Zenetörténeti Múzeum zenélő képórája is, melynek zenélőszerkezete Berlioz „Rákóczi-indulóját”, az idősebbik Strauss-tól a „Lebewohl Walzer”-t, a „Kossuth-indulót”,⁵³ és Conradin Kreutzer egyik operájából vett románcot játssza,⁵⁴ azt mutatja, hogy a kép és zene között nincsen különösebb összefüggés, és a vásárló feltehetően a saját zenei ízlésének megfelelően választotta ki, hogy mely zenedarabokat játssza a szerkezet.⁵⁵ (Nehéz bármiféle összefüggést felfedezni a Rákóczi-induló és az alpesi tájkép között.) Korabeli források is említik és néhány képórán nyilvánvaló nyoma látható annak, hogy utólag cserélgették a zenélőszerkezetet,⁵⁶ amely tény ugyancsak azt támasztja alá, hogy alapvetően nem volt elvárás a vásárló részéről, hogy a zene kapcsolódjon az ábrázolathoz.

A hengerek repertoárja opera- illetve operettrészleteket, Strauss- (id. és ifj. egyaránt) és Joseph Lanner-keringőket, polkákat, ländlereket tartalmaz, amelyek között sok, ma már kevésbé ismert, ám a korban igen népszerű szerző – Halévy, Flotow, Meyerbeer – műve is szerepel. Korábban komoly, elismert zeneszerzők is komponáltak kifejezetten zeneautomatákra írt darabokat, mint pl. Händel, Haydn, Mozart, csak hogy a legismertebb szerzőket említsük. A *Kammerspielwerk*

korszakában azonban erre már nem volt szükség; nem volt olyan különlegesség egy zenélő szerkezet, mint egy fél századdal azelőtt, és a közkedvelt melódiák közül bármelyiket át tudták ültetni a mesterek zeneszerkezetekre.

5. Epilógus

A zenélő képóra mint tárgytypus több tudományág szempontjából is érdekes kutatási területnek bizonyul. A zeneszerkezetek tulajdonképpen hangzó zenetörténeti emlékek a 19. századból,⁵⁷ és értékes információkat közvetítenek a kor zenei életére, a nagyközönség zenei ízlésére vonatkozóan; fontos adalékokat szolgáltatnak a zeneszerkezetek által játszott zene művek recepciótörténetéhez. A művészettörténész szempontból a képórák értékes információkkal gazdagítják a szélesebb rétegek ízlésére vonatkozó ismereteinket, az előképül szolgáló festmény recepciótörténetére vonatkozó tudásunkat. Néhány órákép különleges értékét az adja, hogy metszeteken kívül ma már csak ezekről ismerhetünk egy-egy, a történelem viharában elpusztult, egykor nagy hatású festményt. A hazai közgyűjteményekben őrzött anyag feltérképezését és kutatását⁵⁸ a szomszédos országok hasonló műtárgyainak a tanulmányozásával tervezzük folytatni.

Jegyzetek

- 1 A műfaj magyar elnevezésének (órákép/képóra) a problematikus voltára Prékopa Ágnes hívta fel a figyelmet. ld. PRÉKOPA Ágnes: *Klasszicista órák – antik eredetű motívumok: Az óratok mint képi eredetű ábrázolások hordozója. Típusok és toposzok a klasszicizmustól a biedermeierig, a monumentalizáló szoborkompozíciótól a szerkezet mozgatta automata figurákig*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék, 2002. 107.
- 2 KOWAR, Helmut: *Musikautomaten in Wien im 18. und 19. Jahrhundert*. In: *Spielwerke. Musikautomaten des Biedermeier aus der Sammlung Sobek und dem MAK*. Szerk. WITT-DÖRRING, Christian. Bécs, Österreichisches Museum für angewandte Kunst, 1999. 26.
- 3 KOWAR, 1999. 40.
- 4 A 19. század közepétől (kb. 1830-tól) fogva előszeretettel alkalmazták az olcsó blondel keretet.
- 5 A valóság és a kép világának keveredése „mechanizmusában leginkább a trompe l’oeil-höz hasonlítható geg”. ld. PRÉKOPA, 2002. 107.
- 6 Feltételezhetően a sorozatgyártás miatt, illetve azért, mert nem magas kvalitású remekművekről van szó.
- 7 HIMMELHEBER, Georg: *A biedermeier mint képzőművészeti stílus*. In: *Helikon*, (1991) 1–2. sz. 19–39.
- 8 Ltsz.: 70.3.1; a zenélőszerkezeten látható számok: Nr. 662, illetve 13321 (a gyártási szám) A kép méretei: szélesség: 89 cm, magasság 94 cm (75 cm óra nélkül), mélység: 10,5 cm, óralap átmérője: 15,5 cm. Vétel útján került a múzeumba, 1969. január 17-én.
- 9 Ltsz. 65.181.1. 1969. május 17. óta tartós kölcsönzésben a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban, ahol a Budenz-ház az egyik enteriőrjében látható kiállítva. A két képóra apró eltérésekkel ugyan, de szinte a megszólalásig hasonló mása egymásnak. A két műtárgy egymástól teljesen függetlenül, két különböző tulajdonostól került a gyűjteményekbe.
- 10 Prékopa Ágnes említi disszertációjának a képórákról szóló fejezetében, hogy a Pozsonyi Városi Múzeum Óramúzeuma is őriz gyűjteményében egy, a *Lebensalter* tematikát tájképbe ágyazva bemutató képórát. ld. PRÉKOPA, 2002.

110. A mögöttes tartalom komplexitásának és mélységének tekintetében ezek az ábrázolások csak igen távolról rokonai a cinquecento festészetében kedvelt allegorikus „tre età” vagy az életkorokat és a napszakokat, évszakokat párhuzamba állító ábrázolásoknak.
- 11 PRÉKOPA, 2002. 110.
- 12 Egyelőre a haza közgyűjteményekben őrzött képórák tanulmányozására nyílt lehetőségem, de a jövőben tervezem a kutatást a szomszédos országok gyűjteményeiben fellelhető emlékanyagra is kiterjeszteni.
- 13 SZENTESI Edit: *Bírodalmi patriotizmus. Történetiszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig*. In: *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000. 84.
- 14 SZENTESI, 2000. 85.
- 15 Ltsz. 1993.10.2. A 19. sz. közepére datált. A kép mérete 82×75 cm. Ajándékozás útján került a gyűjteménybe. Jelenleg kiállítva a szekszárdi Régi Vármegyeháza biedermeier szalonjában.
- 16 Leltári szám nincs.
- 17 A Polgár Galéria 2002. május 7-i aukcióján, 140. tétel, majd a 74. aukcióján (2007. december 3.) 191. sorszámmal szereplő képórán, két magántulajdonban lévő képórán (melyek közül az egyik szerepel a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Védett Műtárgyak Jegyzékében – nyilvántartási szám: 3575) jelenik meg ez a tematika, valamint a szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum egy fémlemezre festett képén, amely egykor egy képórához tartozott. A kép készítője ismeretlen. Ltsz. 55.19.1. 74 × 54 cm. Ugyanitt őriznek egy másik, valaha szintén képórához tartozó fémlemezre festett olajképet, amelyen ugyancsak Zrínyi kirohanása látható, ám az ismeretlen mester ezúttal Osolsobie János morva mester művét használta fel előképként. Ltsz. 54.23.1. 74 × 60 cm. Id. *Művészet Magyarországon 1830–1870. I–II*. Kiállítási katalógus. Szerk. SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI F. György. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport – Magyar Nemzeti Galéria, 1981. II. 258–259, 118. és 119. kat. tétel.
- 18 Zrínyi kirohanásának jelenetét 1824 decemberére fejezte be Krafft. Id. SINKÓ Katalin: *Peter Krafft: Zrínyi kirohanása Szigetvárból*. Katalógus tétel (IX–2.). *Történelem – Kép*. 2000. 530. Ez a dátum terminus post quem-ként értelmezendő a Zrínyi-témát megjelenítő óráképek vonatkozásában.
- 19 A pénzt közadakozásból gyűjtötték össze, aláírási íveket küldtek szét a megyékbe.
- 20 SINKÓ, 2000. 529–530. (IX–2. kat. tétel)
- 21 SINKÓ, 2000. 530.
- 22 SINKÓ, 2000. 531–532. (IX–4. kat. tétel)
- 23 Teljes címén: *Österreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Stattmänner, Gelehrten und Künstler der österreichischen Kaiserstaates*, életrajzsorozat, 1807 és 1814 között húsz kötetben jelent meg Bécsben. SZENTESI, 2000. 77., 80.
- 24 SZENTESI, 2000. 80.
- 25 CENNERNÉ WILHELMB Gizella: *A történeti festészet ábrázolási típusai*. In: *Művészet Magyarországon 1830–1870. I.*, 1981. 49.
- 26 Az itt bemutatásra kerülő történelmi témák közül több kisművészeti műfajokban is jelentkezik. Pl. Szentpétery József készített trebelt lemezeket 1852-ben a *Vitam et sanguinem*, 1853-ban *Budavár visszavétele* jelentének ábrázolásával. Id. KISS Erika, *Történelem – Kép*, 2000. X–17. 561. Árpád pajzsra emelésének jelenete tajtékpipákon is megjelenik. Id. RIDOVICS Anna, *Történelem – Kép*, 2000. X–24. 566–567.
- 27 Egy magántulajdonban lévő órán. Mérete: 100×110 cm.
- 28 SINKÓ, 2000. X–9. 552–553. A jelenetet részletesen leírta Bonfini, Thuróczy, és nyomukon Fessler Ignác Aurél. 1853-ban maga Weber Henrik készítette el festményének rajzváltozatát, amely alapul szolgált a litográfiák készítéséhez.
- 29 SINKÓ, 2000. X–9. 552.
- 30 SINKÓ, 2000. X–9. 552–553.
- 31 Ltsz. 53.1998, Bécs, 19. sz. 2. fele. A zeneszerkezeten lévő számok: Nr. 1553 és 22641.
- 32 RÉVÉSZ Emese, *Történelem – Kép*, 2000. X–14. 558.
- 33 RÉVÉSZ, 2000. X–14. 558.
- 34 A képen látható esemény és alakok részletes bemutatását lásd: RÉVÉSZ, 2000, X–11. 554–555.
- 35 RÉVÉSZ, 2000, X–11. 554. 555.
- 36 67×100 cm SINKÓ, 2000. X–10. 553–554. Az óráképet a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum őrzi, Ltsz. 53.73. Olaj, cinklemez, 62 × 84 cm, jelezve balra lent: Bauer 855, felirata középen lent: Arpads Thronerhebung. In: *Művészet Magyarországon 1830–1870. II*. 266. (129. katalógus tétel)
- 37 SINKÓ, 2000. X–10. 553–554.
- 38 RIDOVICS Anna, *Történelem – Kép*, 2000. X–24. 567.
- 39 Nagyházi Galéria aukciós katalógusa, 22. árverés, 1998 április 29–30, 225. tétel. Képméret: 63 × 79 cm. Zenélő szerkezettel. Valamint: Nagyházi Galéria aukciós katalógusa, 6. festmény- és műtárgyárverés, 1995. december, 539. és 540. tétel. Képméret: 50×70 cm illetve 48×63 cm. Mindkettő zenélő szerkezettel.
- 40 A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum egyik kép-óráján (Ltsz: 1984.18.2), illetve egy belgrádi magángyűjteményben őrzött képórán.
- 41 A Soproni Múzeum őrzi gyűjteményében zeneszerkezettel felszerelt keretórákat: Ltsz. 64.15.1; 63.12.1; 54.82.1.
- 42 KOWAR, 1999. 7–26.
- 43 A korabeli elnevezés: „Stahlfeder Harmonie” vagy „Spielwerke nach Schweitzer Art” Id. KOWAR, 1999. 27.
- 44 KOWAR, 1999. 26.
- 45 KOWAR, 1999. 26.
- 46 Még az 1920-as években is éltek Bécsben Kammenspielwerk készítő mesterek igaz, csak néhányan. Id. KOWAR, Helmut: *Einige Ergänzungen zur Biographie des Spielwerkherstellers Anton Olbrich in Wien*. In: *Studien zur Musikwissenschaft*, XLVII. évf. (1999), 243.
- 47 KOWAR, 1999. 28–29.
- 48 Az idősebbik testvér, Anton 1865–66 folyamán hunyt el, de fia, ifj. Anton tovább vitte a műhelyt, ő 1892-ben halt meg. Ugyanazt a szignót használták mind a ketten az általuk készített szerkezeteken. Id. KOWAR, 1999. 34.
- 49 Pl. hogy egy történelmi vagy operából vett jelenethez a megfelelő opera részlete szólt meg.
- 50 Nyitány (?), Mária és László duettje, Palotás, „Meghalt a cselszövő” – Köszönet a zenedarabok azonosításáért a Zenetudományi Intézet zenetörténész munkatársainak.
- 51 Valamint még kettő azonosításra váró, szintén magyaros dallamvilágú és lüktetésű darabot.
- 52 Szignált, datált; festő: L. C. Hoffmeister, 1830, olaj, fémlemez, zománc mutatólappal, aranyozott ökörszemes keret, 64×79 cm, a zenélő szerkezetet a prágai Rzebitschek ké-

- szítette, a lejátszott zenék sorszáma: 1306, gyártási szám: 19781, ltsz: Br. 1477; 2 féle zenét játszik: Haydn: *Gott erhalte* 1797 (Kaiserlied), Karl Gottlieb Reissiger *Die Felsemühle* c. operájából részlet („Es gibt kein schön’res Leben”)
- 53 Müller József, a Turszky-ezred volt katona karmestere 1848 tavaszán Kossuth Lajos tiszteletére szerezte az indulót.
- 54 Conradin Kreutzer (1780–1849): *Das Nachtlager von Granada* (1833–35) c. operájából egy románc talán az egykor legnépszerűbb ‘Ein Schütz bin ich’ kezdetű. Ez a kis darab papír mára elveszett, de tárgynak a gyűjteménybe kerültekor még megvolt, mert a leltárkönyvben olvasható a lista.
- 55 Az ár a kivitelezés reprezentatív voltának, illetve a zenedarabok számának függvényében emelkedett.
- 56 KOWAR, Helmut: *Anton Olbrich in Vienna*. in: *Journal of Mechanical Music*, XLIII. kötet (1997) Winter, 4.
- 57 Halmos István és Pesovár Ernő hívták fel a erre a figyelmet egy tanulmányukban. ld. PESOVÁR Ernő – HALMOS István: *A magyar zenetörténet hangzó emlékei a XIX. század első feléből*. In: *Népzene és zenetörténet I.* Szerk. VARGYAS Lajos, Budapest, Editio Musica, 1972. 110–116.
- 58 Itt szeretnék köszönetet mondani Prékopa Ágnesnek és Helmut Kowarnak, hogy készségesen megosztották velem saját eddigi kutatásuk tapasztalatait; valamint a hazai közgyűjteményekben dolgozó kollégáknak – Pandur Ildikónak, Orosz Péternek, Kiss Melindának, Székely Zoltánnak, Kovács József Dénesnek – tartozom köszönettel, akik szívesen fogadták kérésemet, kérdéseimet és segítettek munkámat azáltal, hogy hozzáférést biztosítottak a gyűjteményekben őrzött emléktárhoz.

Depicting Time with Musical Accompaniment: Characteristic themes and their iconography on 19th century picture-clocks

This article deals with an object-type characteristic of the Biedermeier period, which was nonetheless popular in later decades. Although only examples to found in Hungarian public collections form part of this study, relevant Austrian parallels are also mentioned.

Regarding the limited corpus of extant picture-clocks, repeated occurrence of certain subjects still suggests that pictures were painted in serial production. Two main thematic groups can be outlined: one featuring typical Biedermeier themes (e.g. landscape with staffage figures, panoramic townscape, genre scenes, scenes from rural life, “Lebensalter,” etc.), the other showing memorable events or national heroes from the history of Hungary. However, it was not by chance that these very scenes were painted on picture-clocks. A survey of

19th century monumental historical painting in Hungary reveals that these masterpieces served as prototypes, especially those that were reproduced as annual supplements of illustrated magazines and therefore became widely known. In connection with choosing a suitable subject, the idea of imperial patriotism also has to be mentioned. Invented and propagated by Joseph Hormayr, a leading figure at the Viennese court, it strongly influenced which of the Hungarian historical events were acceptable for the official Habsburg history writing.

Historic scenes often carry hidden criticism referring to the contemporary historical and political status of Hungary (the 1848–49 Hungarian revolution, its tragic end, and the even more tragic consequences). Scenes from the reign of Matthias Corvinus are shown as a golden age as opposed to the despotic and oppressive rule of Franz Joseph II.

Unfortunately, apart from two names – a certain Vogel and Carl Ludwig Hoffmeister –, signatures seldom occur on picture-clock paintings, and the painter’s identity remains obscure in most cases.

Not necessarily, but in most cases, the picture-clock was provided with a so-called “Kammenspielwerk”, a music-box, an automatic musical mechanism. Contrary to the paintings, music-boxes always bear the name of their maker, even a production number and a music number (meaning a sort of repertory number referring to the musical pieces on the cylinder). About 90% of surviving music-boxes were made by the Olbrich workshop in Vienna, founded and led by two brothers: Anton, a clockmaker, and Joseph, a musician, who came from Schlesien.

Occasionally a little piece of paper can also be found pasted on the back of the picture frame, listing the composers and titles of the musical pieces, but more often it is left for posterity to recognise and identify the melodies. Only a small number of surviving picture clocks show close relationship between image and music. As a matter of fact, different sources from the period reveal that these cylinders were made to be removable and easily replaceable.

The research on musical picture-clocks for a number of different disciplines prove to be most interesting. Music-boxes are in fact sounding records from the 19th century providing reliable information on the musical and cultural life of the period, the musical taste of the wider public. They also provide important data on the reception history of musical pieces transferred to cylinders. For art historians the paintings provide information on the reception of monumental historic paintings serving as prototypes for picture clocks. Some of these paintings have been destroyed since and picture clocks provide the only colourful, contemporary copies of the original oil paintings.